

Společenství otřesených: O povolání církve v době radikální nejistoty

Martin Kočí

Existuje zkušenost, která spojuje všechny lidi napříč kulturami, náboženstvími i společenskými vrstvami. Není to radost ani utrpení samo o sobě, ale něco jemnějšího a zároveň fundamentálnějšího – zkušenost otřesu. Pocit, že nám uniká pevná půda pod nohama. Že jistoty, na které jsme spoléhali, se rozplynou jako ranní mlha. Že život, tak pečlivě uspořádaný, náhle ztrácí osu příběhu, který jsme si pro něj napsali.

Současný francouzský filosof Emmanuel Falque mluví o „trhlině“ (*fêlure*), která prochází naším bytím. Tato trhlina není defektem, který je třeba opravit; je to samotné místo, kudy do našeho života vstupuje skutečnost. Je-li církev k něčemu volána, pak právě k tomu, aby byla prostorem, který tuto zkušenost otřesu nepopírá lacinou útechou, ale kultivuje ji jako místo životní hloubky.

Svět po křesťanstvu

„Co se stane s křesťanstvím v příštích stoletích, je naprosto nepředvídatelné,“ prohlásil kdysi Jacques Derrida, postmoderní myslitel, který se rád označoval za Žido-Řeka, jenž nemůže odolat mluvení latinsky (tj. jazykem, který nás naučilo právě křesťanství). Teolog musí Derridovi přiznat pravdu. Křesťanství prochází radikální transformací, která nemění jeho podstatu, ale situuje je do světa, v němž náboženská víra ztrácí na významu. Organizované náboženství mizí – a církev je ukázkovým příkladem instituce, která se vytrácí.

Není to ještě tak dávno, kdy vnímání světa většiny západní společnosti bylo ohraničeno věžemi kostelů. Křest, škola, sňatek v rámci farnosti, katolické noviny, politická strana, až po poslední pomazání – to vše tvořilo bezpečný, celistvý interpretační rámec. Život byl srozumitelný, protože jeho příběh byl napsán dříve, než dotyčný vůbec začal mluvit. To všechno je pryč.

Křesťanstvo (*societas christiana*) ztratilo moc a především důvěryhodnost. Nacházíme se v „sekulárním věku“ Charlese Taylora a v „odkouzleném světě“ Marcela Gaucheta, kde náboženství a víra už není samozřejmostí, ale jednou z mnoha možností v postmoderním supermarketu spiritualit a základních

životních rozhodnutí. Pokusy o restauraci „křesťanského tábora“ či stáhnutí se ze světa do „kreativních menšin“ a vytváření „paralelních struktur“ jsou projevem strachu z překerní situace lidské existence; jsou to pokusy o návrat do dětství, které jsou ve skutečnosti útekem před zodpovědností uprostřed problematického světa.

Filosofie konečnosti

Sociologická a psychologická analýza nabízí popis současné situace. Filosofická reflexe se obrací přímo ke zkušenosti lidského bytí ve světě – bytí, které se nachází v radikálně překerní situaci, jak ji s mrazivou naléhavostí vyjadřuje Kristovo zvolání z kříže: „Bože můj, proč jsi mě opustil?“ Postmoderní filosofická teologie vidí v momentu Boží kenóze hermeneutický klíč k dějinám, které chápe jako postupné stahování se Boha ze světa. Gianni Vattimo tak tvrdí, že Bůh se vzdává své moci, aby uvolnil prostor pro člověka, pro svobodu, pro lásku.

Co však zůstává, když se Bůh takto „odmlčí“? Vattimo by řekl, že z této slabosti a vyprázdnění Boha vyrůstá komunita lásky (*caritas*) a etické společenství. Vize bezpochyby lákavá. Lze se však s tímto řešením spokojit?

Vraťme se ještě jednou k výkřiku, který zazněl z kříže. Český filosof Jan Patočka popsal tuto zvláštní zkušenost pomocí konceptu „být otřesen“ (*erschüttert sein*). Být otřesen je univerzálně přístupná zkušenost každého člověka. Jedná se o lidskou situaci bytí-ve-světě. O situaci nejen subjektivního jedince, ale o ontologickou danost. Interpretace této zkušenosti se mohou lišit podle náboženského, kulturního a sociálně-politického kontextu. Důležité je, že zkušenost otřesu, i když ji nelze reflektovat

jinak než slovy, koncepty a jazykem, je ve skutečnosti něčím pre-reflexivním, pre-narativním, dokonce extra-narativním. Jedná se o nitro lidského bytí v jeho nahotě.

Fenomenologická filosofie, která popisuje jevy ve světě, nás učí, že všichni jsme lidské bytosti. A k tomu neváhá okamžitě dodat, že jako lidské bytosti nevyhnutelně prožíváme konečnost. Jednoduše řečeno, naše lidská situace je situací konečnosti. Nemáme jinou možnost než konfrontovat se s bytím-ve-světě (Heidegger). Bojujeme s otázkou smyslu (Patočka). A nemáme jinou zkušenost než být „rozprostření“ mezi momentem narození a smrti (Arendtová). Je přitom naprosto lhostejné, zda si tuto situaci vědomě připouštíme, nebo ne.

Do této situace vstupují náboženství a filosofie jako dva tradiční způsoby vyrovnávání se s konečností. Filosofie se snaží o racionalizaci. Náboženství poskytuje útěchu. Obě cesty poskytují naději a možná i víru, aby člověka uschopnily žít život (který, když na to přijde, nikdo nepřežije). Je v tom zvláštní paradox, že mnohé filosofické a teologické tradice ve svém upřímném zápolení vynaložily značné úsilí, aby utekly před tíhou konečnosti. Platónův Sókratés s klidem vypil bolehlav a vstoupil do světa poznání věčných idejí. Křesťanská tradice nám představila obraz věčného života jako blaženého patření. Nesmíme však zapomínat, že Nietzscheho drastické prorocství smrti Boha narušilo tyto metafyzické představy právě proto, aby nás obrátilo zpět k životu; k nezakryté nahotě lidské existence, kterou už nelze obejít.

Existencialismus *avant la lettre*

Křesťanství má tendenci zapomínat, že vždy bylo existencialismem dávno před vznikem tohoto slova. Ježíš Nazaretský – vyznáváný jako mesiáš, Kristus – prožíval konečnost, trpěl a procházel konečností. Vánoce a Velikonoce – radost z jeho narození a vítězství jeho zmrtvýchvstání – někdy zastírají skutečnost, že se do Ježíšova života promítá úzkost tváří v tvář vlastní smrti (Getsemane; Mt 26, Mk 14) a na druhé straně soucit, nebo možná lépe solidarita s těmi, kdo prožívají otřes ve svém bytí v důsledku nárazu na lidskou situaci konečnosti (jako události kolem smrti Lazara; Jan 11).

„Bože můj, Bože můj, proč jsi mě opustil?“ (Mt 27,46) – tento výkřik z kříže není primárně kenotickým slovem o slabosti Boha. Skutečný význam této otřesné události je lidský a plně se odhaluje, když si uvědomíme, že „nemáme jinou zkušenost s Bohem než zkušenost lidskou“, jak to formuluje francouzský filosof Emmanuel Falque. Patočka si jednou položil otázku, co by se stalo, kdyby Bůh svého Syna v jeho nejtěžší hodině vyrval,

jako *Deus ex machina* – Bůh za oponou dějin, z onoho lidského, příliš lidského běhu věcí. A zcela prostě si sám odpovídá: „Nic by se nestalo.“ Tato slova jsou radikální. Rozpoznávají totiž váhu, kterou křesťanství dává lidské situaci konečnosti v její nezakryté nahotě.

Martin Kočí

Křesťanství má tendenci zapomínat, že vždy bylo existencialismem dávno před vznikem tohoto slova.

Křesťanství se vyrovnává s konečností v pravdě Vtělení – ve ztělesněné osobní existenci jako nositeli konečnosti. A i když aplikujeme filosoficko-teologickou reflexi, dostáváme se k bodu, kde zkušenost otřesu je mnohem víc než meditace nad vnitřním životem duše. Křesťanství není systémem pouček o nesmrtnosti, ale praxí, jak nést tíhu lidské překerní situace konečnosti. Je to specifický způsob bytí ve světě, který nepopírá krizi, ale uchopuje ji jako místo proměny-*transformace*. V tomto ohledu je křesťanství pohybem existence, který objímá celou lidskou bytost nejen ve světle dne, ale i ve tmě hluboké noci.

Společenství otřesených

Jedním z nejdiskutovanějších konceptů Patočkova myšlení je pojem *solidarita otřesených*. Domnívám se, že právě tento koncept vysvětluje, proč se křesťanství u Patočky dostává takového významu (který nám bez pozorného čtení snadno unikne). Na druhé straně vidím v Patočkově konceptu také výzvu k teologické reflexi o podstatě, povolání a poslání církve.

V původním smyslu římského práva *solidarita* odkazuje na odpovědnost jednotlivce za celek (*in solidum*). Nestojím sám za sebe a nejsem pro sebe. „Já“ je odpovědné za druhé. Otázka zní: Kdo jsou ti druhí? Historie naznačuje, že to jsou obvykle ti, kdo jsou jako „já“. *Solidarita* je tedy tradičně odvozena od solidarity ve smyslu komunity postavené na pevném základě sdílené identity. Nejsolidnější základní kameny jsou etnicita, sociální zázemí, sdílená kultura a samozřejmě náboženství.

V kontrastu k této solidní solidaritě představuje Patočkova *solidarita otřesených* zcela odlišný obraz. *Solidarita otřesených* je v jistém smyslu bez jakéhokoli základu, protože se soustředí na to, co je vnitřní každé lidské bytosti. Neposkytuje žádnou společnou půdu, která by se dala definovat v pozitivním smyslu. Doslova nesdílí nic jako etnicitu, bratrství, politickou či náboženskou příslušnost. Nejedná se o solidaritu v přimknutí se k nějaké konkrétní ideji. Jedná se o „solidaritu způsobenou existenciálním otřesem a dezorientací, ne sdílením něčeho, ale v jistém smyslu sdílením ničeho. Je to solidarita za soliditou.“ (Hagedorn)

Vraťme se k individuální zkušenosti konečnosti, o které jsme mluvili výše. Tato zkušenost – ač naprosto osobní a prožívaná v nejniternějších hloubkách každé jednotlivé bytosti – není soukromou záležitostí. Právě naopak. Konečnost jako univerzální →

→ lidská situace překračuje hranice individua a zakládá společenské sdílení. Když se setká člověk s člověkem v prostoru otřesu, když spolu stojí na křižovatce, kde se rozpadají jistoty a kde se ukazuje nahota existence, tam se rodí solidarita – třeba i nevědomá. Tato solidarita je zakořeněná v samotné struktuře bytí a z nitra bytí vyvěrá. Paradoxně právě tato naprosto osobní a pro každou osobu jedinečná zkušenost otřesu otevírá prostor pro společenství-solidaritu těch, kdo sdílejí tíhu konečnosti. Patočkova enigmatická slova o nehlubším a nedomyšleném vznech, kterým křesťanství uschopnilo člověka bojovat proti dekadenci, by tak bylo možné shrnout následovně: z nejintimnější zkušenosti „já“ vyrůstá nejuniverzálnější forma „my“.

Trinitární struktura otřesu

Z pohledu teologa se ukazuje fascinující možnost aplikovat trinitární logiku na samotnou solidaritu otřesených. Bůh Otec netrpí smrtí Syna tak, že by sám umíral, ale přijímá a prožívá smrt Syna duchovně – je pohnut událostí Krista, otřesen určitým způsobem, protože žádný rodič nemůže zůstat netečný vůči utrpení svého dítěte. Bůh Otec prožívá solidaritu s tím, kdo je existenciálně otřesen. Bůh Otec je otřesen ve vztahu s otřeseným. Duch je pohyb sdílení otřesu.

Patočka v žádném případě nevažoval tímto směrem. Teologicky je ovšem přípustné trinitární strukturu křesťanského života číst jako model pro komunitu založenou na zkušenosti otřesu. Být v Duchu znamená prožívat a účastnit se tohoto existenciálního otřesu Syna, přijímaného Otcem. Formování společenství je logickým důsledkem zkušenosti otřesu. Když je „já“ neredukovatelné osoby otřeseno, nezůstává toto otřesené bytí konečnosti uzavřeno samo v sobě. Vystupuje ze sebe – a právě v tom spočívá kenotický pohyb křesťanství – směrem k druhým. Kenoze není jen teologickým konceptem popisujícím, jak se Bůh „ponížil“ (řečeno biblicky) či „vyprázdnil“ (řečeno jazykem filosofie) ve Vtělení.

Osoby boží Trojice jsou identické se svým vztahem, praví dogmatické učení. Je to způsob bytí ve vztahu. Analogicky z toho můžeme vyvodit, že Trojice nás učí opustit iluzi soběstačnosti a hřích sebezavřenosti. Otřesené bytí rozbíjí hranice ega. Vystavuje člověka druhému. A v tomto vystoupení ze sebe – v tomto kenotickém pohybu – se tvoří solidarita otřesených z naší společné dějinné situace překerní lidské existence. Společenství nevzniká programově, ale organicky.

Povolání církve

Křesťanství jako společenství – církev – je prostorem realizované solidarity otřesených mezi učedníky, kteří napodobují (imitatio) trinitární solidaritu. Tak by mohla znít teologická

definice redefinovaného Patočkova pojmu. Domnívám se však, že v případě, kdy se tážeme po povolání církve v době radikální nejistoty, je třeba zvolit jiný přístup.

Patočkova fenomenologická analýza struktury zkušenosti otřeseného bytí představuje výzvu teologii, která vnímá komunitní rozměr meziosobové vztahovosti a vtěluje ho do společenství církve. Otřesené bytí přichází s každým jednotlivým člověkem do církve.

Je-li tomu tak, pak máme klíč k pochopení toho, co Jan Pavel II. nazval „cestou církve“ ve své první encyklice *Redemptor hominis*. „Člověk je prvotní a základní cestou církve,“ píše papež. Není to triumfalistické prohlášení o tom, jak církev ovládá lidský život nebo jak poskytuje odpovědi na všechny otázky. Je to mnohem skromnější a zároveň radikálnější tvrzení: církev nemá jinou cestu než cestu konkrétního člověka v jeho konečnosti. Církev neexistuje nad lidskou situací nebo mimo ni. Církev je prostor, kde se lidská situace – s celou svou překerností, křehkostí a otřesem – může odehrávat v plnosti. Encyklika toto učení rozvíjí jako odpověď na moderní tendence redukovat člověka na funkci, na číslo, na ekonomickou jednotku. Ale můžeme jít ještě dál: církev je cestou člověka právě proto, že je místem, kde člověk ve své konečnosti není zapírán ani opravován, nýbrž přijímán. Je to místo solidarity otřesených.

Solidarita otřesených je pozitivním plodem existenciálního otřesu: bytí s druhými ve světě, bytí s Kristem ne jako s preexistující objektivní pravdou, ale jako s pravdou života, která je sama otřesena.

Patočka odvážně prohlašuje: „Křesťanství zůstává dosud největším, nepřekonaným, ale také nepromyšleným vznechem, který umožnil lidem bojovat proti dekadenci.“ Tato paradoxní věta není výzvou k nějakému dodatečnému promyšlení křesťanství jako nutnému doplnění v době, kdy základní poselství následování Krista přestává kulturně a společensky rezonovat. Naopak, Patočkova slova mluví přímo o transformativní síle křesťanství, která vyplývá z jeho jádra, které lze spatřovat v autentické, a tedy důvěryhodné konfrontaci s prostou tíhou lidské existence.

Ježíšova zkušenost z Getsemane a jeho slova z kříže zjevují (v teologickém smyslu slova), že křesťanství není ani útěchou, ani racionalizací lidské situace a s ním spojené zkušenosti existenciálního otřesu. Křesťanství spíše vtěluje, čímž posvěcuje a tím transformuje lidskou situaci v její neoddiskutovatelné vážnosti. Následování Krista (*imitatio Christi*) tedy není heroickým odporem vůči tomuto světu, ale upřímným vyrovnáváním se s realitou otřeseného bytí. Křesťanství je způsobem bytí ve světě – obýváním světa – pohybem, který začíná chůzí po této zemi.

Oproti filosofické meditaci nad tématem, ač existenciálním vnáší křesťanství do celé situace intersubjektivní, tj. vztahový

rozměr. Křesťanství jako dějinný pohyb zápolení s konečností není soukromou, individuální záležitostí, ale společenstvím vyrůstajícím ze solidarity, solidarity otřesených. Společenstvím, kterému tradice říká církev.

Povolání společenství otřesených není o změně struktur, ale spouš ne v první instanci. Nemohu sloužit tím, že nyní přednesu konkrétní model církve. Tyto řádky spíše směřují k odhalení podstaty církevního povolání. Církev není volána k tomu být komunitou otřesených jen kvůli vnějšímu tlaku postkřesťanského světa. Církev vždy takovým společenstvím byla a je. Společenstvím, které materializuje prostor a zpřítomňuje čas, ve kterém je možné pečovat o lidskou bytost.

Církev je otevřeným prostorem pro každého, kdo se účastní této solidarity otřesených. A zde leží výzva, kterou nám český filosof Patočka napomohl vidět: zkušenost otřeseného bytí je univerzální a týká se každého. Z podstaty věci je tak církev jako komunita otřesených otevřena každému. Důvěryhodná církev realizuje společenství otřesených bez tragického patosu existenciální filosofie na hranicích nihilismu a také bez triumfalistických metafyzických frází. Je pravda, že církev měla s tím druhým občas problémy. Příliš často se uchýlovala k rétorice definitivních odpovědí, k jazyku absolutních jistot, ke gestům, která více zastírala, než odhalovala lidskou situaci. Triumfalismus – ať už ve formě barokní pompéznosti nebo moderní pozitivistické jistoty – je hříšným pokušením ignorovat skutečnost, že povolání církve je *lidské, příliš lidské*. Že církev neslouží tím, že poskytuje únik z konečnosti, ale tím, že vytváří prostor, kde může být konečnost prožívána v plnosti, ve společenství, v solidaritě. Takové povolání církve odpovídá nejen autentickému učení encykliky *Redemptor hominis*, ale je snad také důvěryhodné v době radikální nejistoty – právě proto, že netvrdí víc, než čemu může dostat, a nenabízí jiné útočiště než společnou cestu těch, kdo nesou váhu lidského údělu.

Před tváří Boží jako praxe otřesu

Dovolím si ještě jednu úvahu nad smyslem Patočkových slov o křesťanství jako dosud největším vzvodu. Domnívám se totiž, že fascinace křesťanstvím, kterou u Patočky nacházíme roztroušenou po celém jeho díle, je dána jedním prostým pochopením následujícího: Křesťan nebo obecně člověk přicházející do církve nemusí být intelektuál, aby se adekvátně vyrovnával s otřesem, respektive aby se mohl plně účastnit společenství a solidarity otřesených. Stav otřesu je žitou fakticitou, i když ne nutně všemi vědomě rozpoznávanou a přijímanou. Církev

vysvětluje a materializuje prostor a čas, kde mohou lidské bytosti procházet svými nejistotami bez nutnosti vytvářet intelektuální elitářství či gnostické sektářství. Společenství otřesených je důvěryhodné společenství, aniž by to muselo být explicitně reflektováno.

Otázka tedy není, jak by například měla vypadat liturgie, aby se přizpůsobila zkušenosti otřesu. Skutečná otázka zní: jak žít liturgii skrze již vždy přítomnou zkušenost otřesu. Naše otřesené bytí je liturgií před tváří Boží (bytí *coram Deo*).

Nejde tedy o reformu církve tak, aby oslovila lidskou situaci, ale o přehodnocení církve jako komunity otřesených – tedy jedinečného prostoru (a času), který uschopňuje člověka vyrovnávat se s touto zkušeností, internalizovat ji, inkorporovat ji, projít jí a proměňovat ji.

Církev je povolána k tomu být společenstvím otřesených, což přesahuje oblast strukturální reformy a předepisuje hlubokou změnu paradigmatu v našem chápání ekleziologie. Spíše než usilovat o realizování předem stanoveného ekleziologického modelu musíme znovuobjevit, že identita církve byla vetkána do samotné její tkáně od počátku. Stačí si připomenout biblické scény formování prvního společenství: otřesení učedníci v Getsemane, kteří nemohou bdít s Ježíšem v jeho otřeseném bytí; zklamaní poutníci na cestě do Emauz, nesoucí tíhu zhroutených nadějí; vyděšená skupina shromážděná ve večeradle za zavřenými dveřmi. Církev nevznikla jako triumfální manifestace moci, ale jako společenství těch, kdo prošli otřesem a kdo se v tomto otřesu – a nikoli navzdory němu – setkávají s živým Kristem.

Derrida má pravdu: skutečně není jasné, čím bude křesťanství v příštích letech, desetiletích a stoletích. Věřím však, že ať už církev přijme jakoukoli formu, musí zůstat tím, čím vždy byla: společenstvím otřesených. V době, kdy institucionální náboženství ztrácí na významu, kdy křesťanská vize světa už není dominantní silou tvarující naše životy, je právě tato podstata – péče o otřesenou lidskou existenci – tím, co církvi dává smysl. Ne jako útočiště před světem, ale jako prostor, kde se s plnou vážností střetáváme s tím, co znamená být člověkem.

Martin Kočí je Ass. Prof. na Institutu fundamentální teologie a dogmatiky Katholische Privat-Universität Linz a autor monografie „Christianity after Christendom“ (Bloomsbury 2023).

Martin Kočí

Církev nevznikla jako triumfální manifestace moci, ale jako společenství těch, kdo prošli otřesem a kdo se v tomto otřesu – a nikoli navzdory němu – setkávají s živým Kristem.